

VIKTORIJA KONDRATYJEVA

Az újrealisták szépprózája: Alekszej Varlamov és Alekszandr Sznyegirjov művei alapján

Manapság az irodalomtudományban elmélyült vita folyik a realizmusról. A vitában két alapvető tendencia rajzolódik ki. Egyfelől szokás a kortárs orosz irodalmi realizmus válságáról beszélni. A történelmi törvényszerűségek és ok-okozati összefüggések feltárására irányuló, tradicionálisan realista elveket egyoldalúnak ítélik, olyanoknak, amelyek nem képesek visszaadni az élet sokszínűségét és bonyolultságát. Másfelől több mai kutató – közöttük olyanok, mint Pavel Baszinszkij, Natalja Ivanova, Valentyin Kurbatov, Karen Sztjepanyan és mások – is azt állítja, hogy a 19. századi orosz realizmus hagyománya nem gyengül a kortárs orosz irodalomban, és kölcsönhatásba lép más esztétikai irányzatokkal, ami valójában gazdagítja is. Véleményünk szerint ezt a nézetkülönbséget elsősorban az hozza létre, hogy a mai irodalomtudományban a realizmus fogalma egyre bonyolultabbá válik: az irodalomtudomány szférájából a kritikusok és irodalomtörténészek átviszik a világnézet és a nemzeti mentalitás szférájába. A 20–21. század fordulóján a realizmus univerzális vonásokat kap, „a történelmi feltételektől függően állandóan megújuló és változó módszerré” válik, olyan „nyitott rendszerré, amely magába foglalja mindazokat az eszközöket és újításokat, amelyeket a 20. század folyamán más irányzatok – a modernizmus, az avantgárd, a posztmodern – kidolgozott”.¹ Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a mai realista szerzők, minden kísérletező szándékuk ellenére, alapvetően szellemi-erkölcsi kérdésekkel foglalkoznak, ugyanúgy, mint a klasszikus realista irodalom.

A kortárs realista prózában sokféle stílusirányzatot fedezhetünk fel: a szentimentalizmus, a naturalizmus, a szürrealizmus, az ironikus avantgárd elemei ugyanúgy felismerhetőek, mint ahogyan megmutatkozik az a keresztény-pravoszláv vonulat is, amely lehetővé teszi, hogy az ideálról alkotott népi képzetek is megjelenjenek az ide sorolható művekben. Ennek megfelelően arról beszélhetünk, hogy a kortárs realizmust a szintézis igénye jellemzi. Nem véletlen, hogy az irodalomtudományi munkákban és kritikákban olyan fogalmak bukkannak fel, mint a „romantikus realizmus”, a „szentimentális realizmus”, a „misztikus realizmus”, a „metafizikai realizmus”, a „pszichodelikus realizmus”.

A mai orosz realizmus számos jeles képviselője közül két, egymástól gyökeresen eltérő szerzőt, Alekszej Varlamovot és Alekszandr Sznyegirjovot (valódi nevén Alekszej Kondrasovot) emelhetünk ki.

¹ *Realizm: moda ili osznovanyije mirovozzrenyija?: Po matyerialam gyiszkussziji v Piszatyelszkom klube redakciji zszurnala Moszkva, Moszkva, 1998/9, 77.*

Alekszej Varlamov műveiben leginkább a valóságábrázolás realista hagyományaihoz, a klasszikus irodalmi értékrendszerhez való visszatérés figyelhető meg. A Varlamov-próza stílusjegyeit taglaló Jurij Minyeralov szerint az író „kedveli az olyan kollíziókat, amelyek lehetővé teszik a kettős értelmezést: a természeteset és a vallásos-misztikusat”,² amiből Varlamov prózájának „szimbolikus realizmusára” következett. Vagyis a társadalmi és pszichológiai ábrázolás síkja mitológiai, pontosabban keresztény világszemlélettel kapcsolódik össze Varlamov műveiben. Az újrealista szerző elbeszélői stratégiájának másik sajátossága, hogy saját életrajzát a legkülönfélébb szüzsék kimerít-hetetlen tárává alakítja, a reális tényeket művészi módon átdolgozza, és a konkrét-hiteles eseményeket belehelyezi művei világába.

Valentyin Kurbatov meglátásunk szerint pontosan határozza meg Varlamov hőseinek sajátosságait, amikor a „véletlenszerűség és az élet bizonytalansága érzetével” jellemzi őket. A hősök hétköznapi elbizonytalanodásában az „új felesleges ember” vonásait véli felfedezni, aki „ha a korántsem tréfadolog Apokalipszis küszöbén találja magát, akkor azt a Szeretet, a Megértés és az Együttérzés segítségével vészeli át”.³ Szigorúan véve Varlamov hőse nem is annyira „felesleges ember”, mint inkább romantikus típusú hős. Sehogy sem találja meg a helyét a valóságban, fájdalmasan éli meg a környező világ tökéletlenségét. Varlamov hőse számára a világ két darabra hullik szét. Az egyik világ, amelyet ideálisnak fog fel, egy elveszett világ, amilyenre például *A balek* című regény (2003) főhőse, Alekszandr Tyozkin lel, vagy egyfajta „elveszett paradicsom”, mint amilyen *Az értelmi farkas* (2014) című regényében (ahol az elveszett paradicsom képe az ország sorsával kapcsolódik össze) és a *Lelkem, Pavel* (2018) című regényében (amelyben a főhős számára ilyen világgént a Szovjetunió tűnik fel, amelynek katasztrofális eltűnését előre megérzi) található. És ezzel szemben ott van egy másik világ, amelyet a hős nem fogad el, amelyből menekül (mint a „falusi elbeszélések” hősei, vagy *A balek* főhőse), vagy elvegyül benne (mint a *Lelkem, Pavel* és *Az értelmi farkas* című regényekben). E tökéletlen világgal való megbékélésben, a drámai hasonulásban elsősorban a hit segít nekik, amelyhez Varlamov hősei különbözőképpen jutnak el.

A szüzsé ilyenén alakításában megfigyelhető a klasszikus realizmus koordinátarendszeréhez, a Kozmosz/Káosz dichotómiájához és a Kozmosznak a Káosz felett aratott győzelméhez való visszatérés. A Kozmosz úgy jelenik meg, mint a világmindenség egységes modellje, amelyben általános rend és összhang uralkodik. Az irodalomban a Kozmosz mint világmodell a legmagasabb rendű esztétikai értékmérővé – a harmónia látható-érzékkelhető képévé – válik. A szépirodalmi szövegben a Kozmosz jellemzőiként olyan képek jelennek meg, mint a Föld és az Ég, a fény, a természet körforgása, a szerelem/szeretet, a ház, az anya, a gyermek képei. Éppen ezek a képek töltik be a hétköznapi élet és a szellemi harmónia hordozójának szerepét. A Kozmosz

² Jurij MINYERALOV, *Da eto zse lityeratura!* („Isztoricseszakaja tocsnoszty” i hudozslesztvennaja uszlovnoszty), Voproszi Lityeraturi, 1987/5, 71.

³ Valentyin KURBATOV, *Otrazsenyje nyebesnoj bitvi*, Lityerturnaja Rosszija, 2000, 45. szám, 4.

lesz annak a kultúrának strukturális alapja is, amelyet klasszikusnak szokás nevezni.⁴ És ha Nietzsche-nél „Isten meghalt”, akkor a varlamovi hős számára pedig éppen, hogy feltámad. Pontosabban, a hős felfedezi önmaga számára az Istent, és vele találja meg az élet értelmét.

Megfigyelhetjük, hogy Varlamov regényeiben és elbeszéléseiben központi helyet foglal el a ház mint a Kozmosz metamodelljének képe. Szövegeiben a ház nem csak, illetve nem annyira a hős tartózkodási helye, mint inkább a *saját* világ, mentális központ, amely szakrális értelemmel telítődik. A ház képével szorosan összefonódik a család témája, a világban elfoglalt hely elvesztésének és keresésének témája, valamint a Lét értelmének keresése. Éppen ezért Varlamov műveinek kronotoposza szorosan összekapcsolódik az „ígéret földjének” keresésével, ami a ház képén keresztül realizálódik.

A *Padcsevari* című ciklus elbeszéléseiben, valamint a *Ház a faluban: A szív elbeszélése* című kisregényben a ház képével áll összefüggésben az, ahogyan a hősök új világot fedeznek fel maguk számára. Ezekben a művekben Varlamov a 20. század második felének egyik jellegzetes realista elbeszélésformájához, az úgynevezett „falusi prózához” tér vissza. Hősei arra az esztétikai ideálra összpontosítanak, amelyet a „falusi írók” dolgoztak ki a 20. század második harmadában. A cselekményben, amelyben az értelmiségi hős elfoglal és berendez magának egy falusi házat, az elveszett paradicsom mitológé mája fedezhető fel. A realista elbeszélést idillikus motívumok gazdagítják (a *Ház a faluban* első részei), majd következnek a „falusi utópia” elemei, amelyek felváltják a társadalmi és történelmi körülményekből fakadó antiutópikus motívumokat és képeket (*Őszi kirándulás Korgozeróba*). Varlamov műveinek realista poétikáját szimbólumok és a folklórból vett mitopoétikai elemek színesítik.

Varlamov realizmusának eredetiségét mutatja az is, hogy a társadalmi és pszichológiai ábrázolás kölcsönhatásba kerül a jobbra keresztény világszemléletet takaró mitopoétikai rendszerrel. Lényegében azt láthatjuk, hogy végbemegy az archetipikus és keresztény (mitológiai) elemek összefonódása. A *balek* című regényben a főhős, Alekszandr Tyozkin életútja nem más, mint a *saját* világ megtalálása. Viszonyítási pontként a szerelem, az első, egyelőre formális templomlátogatás és a csillagos ég szolgál – a főhős ez utóbbihoz intuitív módon állandóan odafordul egész valójával. A *Lelkem, Pavel* és *Az értelmi farkas* című regényeket már a keresztény mitológia hatja át, habár az úton levés képe minden univerzális jelentésével együtt ezekben is központi szerepet kap.

A ház jelentése kitér: e regényekben már az országról van szó, amely egy katasztrófa eredményeképpen eltűnik. Az *értelmi farkas*ban az Apokalipszis motívumai beleszővődnek az értelmi farkasról szóló keresztény mítosz kontextusába. A szöveget az is bonyolítja, hogy a regény nyilvánvalóan igényt tart az eposzi jellegre: egy nép

⁴ Lásd erről részletesebben Naum LEJDERMAN, *Kozmosz i Kaosz kak metamogyeli mira*.

https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/132382/LitterariaHumanitas_004-1996-1_24.pdf (Letöltés ideje: 2020. február 21.)

sorsát mutatja be sorsfordító történelmi helyzetben. Ezen a ponton a hős problémája másként oldódik meg, mivel ő maga kiesett az időből, sorsa nem esik egybe azzal a korrallal, amelyben élnie adatott. A regényben felsorakoznak olyan reális történelmi alakok, akiknek közül van az irodalomhoz is: Mihail Prisvin (a regényben: Pavel Legkobitov) és Alekszandr Grin (a regényben: Szavelij Krud). De könnyen felismerhetők olyan alakok is, mint Grigorij Raszputyin, Vaszilij Rozanov (a regényben: R-v filozófus) vagy a cári család tagjai.

Varlamov a regényben bemutatja az ország és az emberi sorsok pusztulását: az orosz ember katasztrófájának legfőbb okát az „értelmi farkas” képében láttatja, abban a képben, amely Aranyszájú Szent János áldozás előttre szóló imájából származik. Az „értelmi farkas” képének szerepe, illetve az a kontextus, amely a regényben ebből a képből nő ki, külön vizsgálat tárgyát kell, hogy képezze. Itt csak annyit tartunk fontosnak megjegyezni, hogy az „értelmi farkas” „úgy is értendő, mint az embert megkísértő ördög, és úgy is, mint azok a romboló, sötét erők, amelyeknek ha átadja magát az ember, a szenvedélyek rabjává teszik”.⁵ És ez a spekulatív kép a regényben a földi létezés konkrét formáit ölti: nem más ez, mint „rozsa, a fém korrodálódása”, „mikroba, vírus, tetű”, „lelki veszettség, pestis, járvány, éhínség”.

A realista irányon belül egészen másféle stilisztikai paradigmát képvisel Alekszandr Sznyegirjov írásművészete. Az ő elbeszélői módjára a teljes felszabadultság jellemző, aminek következtében regényeinek fogadtatása meglehetősen bonyolult alakul. Sznyegirjov szövegei első pillantásra olyan marginális szövegeknek hatnak, amelyek tele vannak a normatívától eltérő lexikával. De ez valóban csak a látszat, ami alatt feltárulnak a szövegek pszichológiai és filozófiai mélységei. Sznyegirjov a 21. század társadalmát cinikusnak, gyakorlatilag minden morális elvet nélkülözőnek ábrázolja. A helyzet, amelyre figyelmét összpontosítja, korántsem új: anyagi jólét, új technológiák, amelyek kiszorítják az emberi érzéseket, a valódi emóciókat. De a szerző mindezt végletesen cinikusan és kegyetlenül mutatja be. Az emberek kegyetlenek, csak arra törekszenek, hogy bebizonyítsák felsőbbrendűségüket, nem érdeklik őket a mások problémái, mindenki csak magára és a saját boldogulására gondol.

Sznyegirjov *Vera* című regénye 2015-ben jelent meg. Cselekménye a következőképpen foglalható össze: élt egyszer egy Vera nevű nő, aki boldogságra, szerelemre, házasságra vágyott, szerette volna, ha valaki vágyik rá, vagy legalább szüksége van rá valakinek. A vágya egyáltalán nem rendkívüli, sőt, talán még banális is: gyermeket szeretne. És amikor a hősnő végleg megállapodik ennél az utolsó, a lehető legszerényebb kívánságnál, valami szörnyűséges dolog történik. A *Vera* úgy kezdődik, mint a hősnő szokványos családtörténete, és ennek ábrázolásában megfigyelhetők a klasszikus realizmus jegyei. Az elnyújtott expozíció a magánjellegű és a történelmi események váltakozását vonultatja fel: kiásnak egy sírt, ellopnak egy szekrényt, lakodalmat tartanak,

⁵ D. LEBEGYEVA, *Hronyiki proklyatovo pokolenyija: Recenziya na roman Alekszeja Varlamova* Miszlennij volk. <http://write-read.ru/reviews/5002> (Letöltés ideje: 2020. február 21.)

meghal a két ikerlány egyike, egy német katona aranyfoga belekerül egy templom kupolájának aranyozásába, a templom ablakait betörik, széthullik a Szovjetunió. Aztán az elbeszélő figyelme végre egy felnőtté váló, magas, pompás dús hajú nőre összpontosul, aki éppen most tért haza az Egyesült Államokból, új életre készül, és a szimbolikus értelmű Vera⁶ nevet viseli.

Így kezdődik el egy fiatal nő históriája, akinek életén sok-sok férfi végigvonul. E háttér előtt mutatja be a szerző egy olyan nő sorsát, akinek gyermekkorában nem volt része a szülői szeretetben, és akinek e vonatkozásban a felnőtt életében sem változik semmi. A hősnő reményei és kísérletezései beteljesülésében bízva éli életét. De csak kihasználják és eldobják. Dolga lesz szadistákkal, skizofrénekkal és degeneráltakkal. Sznyegirjov pontosan, alaposan írja le a részleteket, ezzel is mintegy bizonyítva elbeszélésének, mindannak a rettenetnek a hitelességét, ami a hősnővel megtörténik.

Sznyegirjov regényében különleges helyet foglalnak el a történelmi kérdések. Az elbeszélte események 1937-ben kezdődnek és 2010 körül fejeződnek be. Valerija Pusztovaja a következőket írja a művel kapcsolatban: „Ez a regény, amely összemosza a történelmi időket és a mítoszokat, a politikai álláspontokat és a hibbantságokat, a hiedelmeket és a bűnöket, nem más, mint az orosz nemzettudat nagyszerű koncentrátuma, és a »nagy nemzeti regény« átalakulását képviseli valamely új, hibrid műfajjá.”⁷ Szigorúan véve a *Vera* kompakt regény-eposz, amelyben a műfaji kánonnal ellentétben a sorsfordító történelmi idő ábrázolásának egyik legfontosabb elvén az összeszűkített vagy „összepréselt” idő eljárása válik, s amely furcsa módon iróniával, már-már stand up-os előadói stílussal párosul. E vonatkozásban Sznyegirjov prózájának ironikussága és grotesksége Szergej Dovlatov elbeszélői módjára emlékeztet.

A *Vera* mindemellett feltárja anekdotikus természetét is. A kortárs orosz irodalomban már ismert az anekdotikus regény, leginkább talán Vlagyimir Vojnovics *Ivan Csonkin közlegény élete és különleges kalandjai* című munkája képviseli ezt a műfajt. Vojnovicsnál az anekdotikus elbeszélés stratégiája és a karneváli szemlélet a hősök szatirikus felmagasztalásának és lealacsonyításának, valamint a szovjet rendszer leplezésének eszközévé válik. Sznyegirjovnál viszont az anekdotizmus a történelem és az emberi élet tragikusságának enyhítésére szolgál, arra, hogy bemutassa az ember ostobaságát és bűnös természetét. A „nagy történelem” anekdotikus felfogása lehetővé teszi, hogy „az emberiség legszörnyűbb háborújáról szóló hagyományt egy olyan aranyfogról szóló anekdotává alacsonyítsa le, amit egy falusi kollaboráns fia bányászott ki egy német megszálló holttestének maradványaiból”.⁸ A szerző a továbbiakban is hű marad ehhez a hangnemhez és hasonlóan ábrázolja a kortárs történelmi eseményeket is:

⁶ Az orosz vera (вера) szó jelentése: hit.

⁷ Valerija PUSZTOVAJA, *Tyeorija malih knyig: Konyec bolsoj isztoriji v lityerature*, Novij Mir, 2015/8. http://www.nm1925.ru/Archive/Journal6_2015_8/Content/Publication6_4641/Default.aspx (Letöltés ideje: 2020. február 21.)

⁸ Uo.

az ellenzéki tüntetések úgy maradnak meg az olvasó emlékezetében, mint furgonban elkövetett erotikus csínytevések, a politikai publicista mint a női harisnyák kedvelője, az art house rendezője mint rágógumi, amelyet a rezsím bosszantására ragasztottak fel, a hekus pedig mint olyan alak, aki uborkás üvegekre lövöldöz abban az óvópincében, amelyet arra az esetre ástak, ha jön a világvége.⁹

Nyílt provokációként hat a regényben az a drámai történet, amelynek során Vera feltárulkozik a világ előtt, az, ahogyan őszintén, szinte gyermeki módon igyekszik beilleszkedni a világba. Már-már a Csehov-féle *Tündérke* vagy a Gorkij-féle *Izergil anyó* modern változatával van dolgunk, csak ez sokkal szörnyűségesebb. Ez a történet feltárja az ember elsekélyesedését, pontosabban azt, hogy milyen elferdült, torz formákat képes öltetni ebben a világban a szerelem, és hogy miként profanizálódik a szeretetre vágyás és a szeretni vágyás. A regényben diadalt ül a világ karneváli testisége.

A regény zárlatában felerősödnek a szürrealisztikus felhangok. Összekeveredik az álom és a valóság. Érdekesen magyarázza ezt az eljárást Anna Kozlova:

A szobára nyíló ajtó képe, amely vonz ugyan, de amelyen félelmetes belépni, pontos szimbóluma már nem is annyira a családi, mint inkább a nemzeti tudattalannak, mindazoknak az agyonlőtt nagypapáknak és nagymamáknak, akiket azzal vádoltak, hogy német tisztékkel szexeltek, mindazoknak a zsidóknak, félzsidóknak és vaskezü Manya néniknek, akik az irodalomórakon extázisban átkozták a gyerekeknek Paszternakot, miközben ők maguk túl voltak vagy húsz abortuszon, és így tovább, és így tovább, és így tovább. Sokan vannak ott, mindannyiukat bezárták oda, hogy ne halljanak, ne lássanak, ne emlékezzenek, abban a naiv emberi hitben, hogy amiről nem beszélünk, az nem is létezik.¹⁰

Elterjedt az az értelmezés is, mely szerint Vera nem más, mint Oroszország megtestesülése, aki ennek is, annak is odaadja magát, de az álmához nem kerül közelebb. Lehet, hogy így van. Bennem azonban kétségeket ébreszt az efféle allegorikus értelmezés. Lehet, hogy a szerző mégiscsak egy nőről beszél, egy Isten teremtette lényről, akivel meghatározott célja van? A szerelem és a gyermekszülés a regény legfőbb témája. Csak-hogy a hősnő téved, hagyja magát megtéveszteni, naivan megbízik mindenkiben. Verát napról napra egyre jobban elnyeli a „mélység”.

A 2018-ban megjelent *Áttetsző út* című regénynek valószínűleg a szerző kijelentése a kulcskifejezése: „A valóság összetört”. E művében Sznyegirjov a saját életének

⁹ *Uo.*

¹⁰ Anna KOZLOVA, *Alekszandr Sznyegirjov: Vera*

<http://www.natsbest.ru/award/2020/review/aleksandr-snegirev-vera-1/> (Letöltés ideje: 2020. február 21.)

epizódjait tette meg a szüzsé kiindulópontjává, és a valós tényeket dolgozta át egy művészi szöveg hiteles eseményeivé. Ebben a műben is a ház válik a világ centrumává, mint ahogyan a gyermek képe is fontos szerepet játszik. Ám a Kozmosz metamodelljének e konstans tényezői profanizálódnak: ez nem a szerző viszonyulása a világhoz, hanem annak módja, hogyan lehet bemutatni azt, amint a világ lealacsonyítja önmagát. A világ mintha csak valami görbe tükörben mutatkozna meg, amelynek eredményeként torz, szürrealista képek keletkeznek. A regény mind a szüzséjét, mind a formáját tekintve megfelel az összetört világ logikájának. A szürreális felhangok kulcsjelentőségűvé válnak ebben a regényben. A vájt fülű olvasó akár a mágikus realizmus hangjait is kihallhatja belőle.

Alekszej Varlamov és Alekszandr Sznyegirjov írásainak példájából kiviláglik a 21. századi orosz realizmus sokszínűsége. Vajon arról tanúskodnak-e a bemutatott megfigyelések, hogy – amint erről Naum Lejderman és Mark Lipoveckij a 20. század végi, 21. század eleji orosz irodalom kapcsán írnak¹¹ – az orosz realizmus válságban van? Úgy vélem, hogy a bemutatott folyamatok inkább az orosz realizmus spiráljának minőségileg új, bonyolult belső struktúrájú fordulatáról árulkodnak. Valószínűleg nem is annyira realizmusról, mint inkább a kortárs orosz irodalomban meglévő realista dominanciáról kell beszélnünk.

GORETITY JÓZSEF fordítása

VIKTORIJA KONDRATYJEVA

professzor

Taganrogi A. P. Csehov Állami Pedagógiai Főiskola

viktoriya_vk@mail.ru

Fiction of New Realists:

Based upon the Works of Alexey Varlamov and Alexander Snegirev

Abstract: The paper calls attention to the realist tendency in contemporary Russian literature, which intensified in the past two decades, highlighting the “new realist” trend. The author also points out that the realist tendency is not homogeneous, it includes various writing methods which may differ greatly. To illustrate this the paper introduces two contemporary authors, Alexey Varlamov and Alexander Snegirev, and through their most characteristic works two realist, but markedly different writing methods: Varlamov converges his realist point of view

¹¹ Lásd erről például Naum LEJDERMAN, Mark LIPOVECKIJ, *Russzkaja lityeratura XX veka (1950–1990-e godi)*, Csasztya trefyja, Glava III., *Szogybi realiztyicseszkoj tragyciji, 1. Realiztyicseszkoj tragycija: krizisz i pereoszmiszlenyije*, Moszkva, Izdatyelszkij centr Akagyemija, 2013, 521–533.

towards an archaic-mythological aspect, Snegirev's method is ruthlessly honest, describing the dehumanisation and superficial nature of people.

Keywords: realist tendency, “new realism”, archaic-mythological aspect, non-normative lexica, superficial existence

DOI: 10.37415/studia/2020/1-2/38-45.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

